

УДК 316.4+007

Танчер В. В.

доктор філософських наук, професор, професор
кафедри соціології Київського національного
університету культури і мистецтв.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ

У статті запропоновано аналіз тенденцій розвитку світової культури, а також мультикультуралізму як такого феномену, що має соціальні, політичні, філософські аспекти. Культурна глобалізація має своїм наслідком низку проблем, котрі потребують соціологічного розгляду з використанням понять «національна ідентичність», «світоглядні суперечності», «етнокультурні анклав», «асиміляція», «багатокультурність», «культурне розмаїття», «космополітизм» тощо. Це дозволяє побачити комплексність рішення цих проблем, плідність використання соціологічного аналізу.

Ключові слова: мультикультуралізм, ідентичність, космополітизм, світобачення, ціннісні орієнтації, глокалізація, глобалізація, суперечності.

В статье предложен анализ тенденций развития мировой культуры, а также мультикультурализма как такого феномена, который имеет социальные, политические, философские аспекты. Культурная глобализация имеет своим следствием ряд проблем, которые требуют социологического рассмотрения с использованием понятий «национальная идентичность», «мировоззренческие противоречия», «этнокультурные анклав», «ассимиляция», «мультикультурность», «культурное разнообразие», «космополитизм» и другие. Это позволяет увидеть комплексность решения этих проблем, плодотворность использования социологического анализа.

Ключевые слова: мультикультурализм, идентичность, космополитизм, мировоззрение, ценностные ориентации, глокализация, глобализация, противоречия.

The article offers an analysis of the trends in the development of world culture, as well as multiculturalism as a phenomenon that has social, political, philosophical aspects. Cultural globalization has as its consequence a number of problems that require sociological consideration using the concepts «national identity», «worldview contradictions», «ethnocultural enclaves», «assimilation», «multiculturalism», «cultural diversity», «cosmopolitanism» and others. This allows us to see the complexity of the solution of these problems, the fruitfulness of using sociological analysis.

Key words: multiculturalism, globalization, glocalization, identity, cosmopolitanism

Соціокультурний феномен мультикультуралізму постає як наслідок світової глобалізації, інтенсифікації комунікації, мобільності, взаємодії людських спільнот.

Meta statmi – визначити особливості мультикультуралізму як соціокультурного феномену сучасності.

Проблеми мультикультуралізму та пов'язані з ним складнощі міжкультурних стосунків у сучасному суспільному житті швидко актуалізувалися у XXI столітті з посиленням глобалізаційних впливів, розгортанням світової інформаційно-комунікативної мережі. Прискорений рух образів і символів, розповсюдження уніфікованих способів мислення і стандартів життя стало особливою характеристикою нашого часу.

Водночас співіснування різних культурних світів завжди мало місце у вигляді «культурної дифузії», у вигляді поширення світових релігій та культур імперських еліт, поступовому взаємопроникненню і збагаченню усіх культурних моделей і практик. Взагалі розвиток людської культури завжди відбувався через запозичення, модифікації, розвинення перейнятих зразків.

Нинішні глобалізаційні процеси – у сучасній постмодерній соціології виділяють три найпотужніші чинники, три «Т»: телебачення, торгівлю, туризм (TV, trade, tourism) – сильно пришвидшили цю дифузію й, іноді, замінили її однобічним нав'язуванням певних культурних стандартів, що і стало головним чинником проблем, суперечностей і конфліктів у міжкультурній комунікації.

Вони постають в двох різновидах: соціально-політичному та світоглядно-культурологічному.

Так соціально-політичні складнощі, пов'язані із багатокультурними укладами різних спільнот, що мають місце в житті розвинутих країн. На них не випадково останнім часом звертають увагу лідери провідних країн Західної Європи. Сам феномен мультикультуралізму і пов'язані з ним суспільні конфлікти стали постійною темою ЗМІ, політичних дебатів, науково-аналітичних досліджень.

Політичні напруження і конфлікти, терористичні акти, міграційні хвилі, що збурили благополучний «західний світ» й поставили під сумнів притаманну йому толерантність, політкоректність, благонадійність способу життя і т.п., змушують шукати рішення цих проблем в політичній площині взаємин різнокультурних спільнот [1, с. 183-191]. До цього ж додається проблемність можливості співіснування таких спільнот за умов, коли очікуються й вимагаються соціальні, споживчі стандарти цього суспільства без бажання сприйняття його культурних стандартів і зразків поведінки, що значною мірою формувалися на ґрунті протестантської «трудової етики», намагання жити в сучасній «соціальной державі» західноєвропейського типу й, водночас, в сепаратному етнокультурному анклаві типу традиційного суспільства. Звідси виникають загрози дезінтеграції суспільства, його розколу на різні, часто конфліктуючі частини, «культурного екстремізму» аж до тероризму, етно-конфесійних протистоянь, зокрема християн та мусульман тощо. Політики поки що шукають рішення цих проблем.

Проблемною вимальовується суперечність двох різноспрямованих тенденцій – потребою в національній ідентичності, що актуалізується час від часу в різних частинах світу, та космополітичною за своєю суттю «ідеологією мультикультуралізму». Відомо, що перша у вигляді націоналізму, «національній ідеї», спиранні на національну культуру тощо – має переваги за умов національного відродження і будівництва, захисту від зовнішнього ворога, але для подальшого розвитку краще перехід з національного на цивілізаційний рівень, до вирішення загальнолюдських проблем. Тут виявляються переваги мультикультуралізму, де вітається культурна різноманітність, оскільки вона сприяє динаміці розвитку і творчому потенціалу суспільства. Саме на це звертають увагу захисники позитивних функцій мультикультуралізму, посилаючись на досвід таких країн як Канада, Австралія, США.

Тобто очевидні позитивні наслідки поширення мультикультурності. Вона допомагає збереженню унікальної етно-регіональної специфіки в межах будь-якої країни. Культурна різноманітність, у свою чергу, сприяє динаміці розвитку і загальній креативності суспільства, якщо вона правильно використовується, а, головне, – допомагає вирішити низку економічних, демографічних і соціальних проблем. Водночас, за умов продуманої і виваженої політики мультикультурності, забезпечення певної інтеграції, хоча бар'єри все ж підтримуються з обох боків, вона слугуватиме збагаченню культурних форм і соціокультурній адаптивності суспільства, що є дуже важливим і корисним у світі, який стрімко змінюється.

З іншого боку очевидні й негативні наслідки мультикультурності національно-державних утворень. Очікуваний їй прихильниками культурний космополітизм не відповідає одній з найважливіших функцій культури – національного інтегратора, культурного стрижня, навколо якого гуртується національно-державна спільність. Неоліберальні елітні верстви, що сповідують політкоректність, толерантність, власне космополітизм не бажать помічати того, що консервативна більшість населення вважає себе, насамперед, часткою якоїсь локальної спільноти. Навіть у найпередовішому, у цьому відношенні, Європейському Союзі, за даними соціопитувань, тільки біля 5% ідентифікували себе як європейців, тоді, як більше 90% визначали себе як представників певної нації (регіону), не зважаючи на спільну культурну спадщину та історію. Європейська ідентичність поступається національно-державній. І ця тенденція помітно зростає останніми роками.

Європейська культурна єдність досить відносна, а от національна культурна і ментальна специфікація наочна і беззаперечна. Що вже говорити про глобальну космополітичну мультикультуру, яку навряд чи можна розглядати як прообраз культури прийдешнього світового суспільства.

У світоглядно-культурологічному аспекті цього феномену на перший план виступають базові, певною мірою цивілізаційні, розбіжності світосприйняття різних спільнот, народів, етносів. Зокрема, суперечливість світосприйняття – резидентів та прибульців з інших країн – виявилася тією реальністю, яка не узгоджувалася з ліберально-демократичними принципами мультикультурності, толерантності і взаємоповаги. Нерідко в Західній Європі культурні практики мігрантів суперечили традиційним місцевим, посилювалася культурна диференціація, спостерігалась конфліктна напруженість між ціннісними світами лібералізму, індивідуалізму, вільного самовиразу і т.п. та консервативного традиціоналізму, комунітаризму, етно-релігійного сепаратизму і т. п. Оспіваний постмодерністськими соціологами

культурний плюралізм, «букет субкультур» в реальності виявився важко досяжним, натомість проявилась «глокалізація», утворення культурних анклавів, не інтегрованих у суспільство соціальних груп з ворожими для нього морально-ціннісними орієнтаціями. Замість культурного «плавильного тигеля», який успішно спрацював раніше у США, за висновками багатьох культурологів, маємо не легкотравний культурний «салат», замість нової культурної єдності Європи – відчуття чужинців у своїй країні, де занепадають національні традиції, споконвічні культурні практики та уподобання.

Політичних рішень, які, скоріше за все, будуть довгочасними і поміркованими, очевидно не достатньо. Корені багатьох проблем глибші. Вони в історії формування різних частин людності, в основах їх світоглядів, філософії, моралі, ментальності тощо.

Мультикультуралізм легко виправдовує себе як етичний принцип індивідуальної поведінки: чужа культура не гірша чи краща – вона просто інакша, її варто сприймати як можливість збагачення власних культурних форм, а не як загрозу. Кращими прикладами можуть слугувати розповсюдження страв іноземних кухонь, скороминущої популярності екзотичних дозвіллевих практик, музичних витворів, танців, спортивних змагань тощо далеких країв. (Поширеність на Заході східних спортивних єдиноборств, йоги, масажів... та футболу, хокею, року, міцних напоїв тощо на Сході).

Інша справа, коли ми говоримо про культуру як основу національної ідентичності. Тут вже не йдеться про толерантність, плюралізм у смаках і уподобаннях. Національні особливості виступають потужним інтегратором, маркером відділення «своїх» від «чужих». Ця функція стає часто затребуваною і у такому випадку опонує мультикультурності як відмові від національної ідентичності. Суперечність між наголошеннями на культурній різноманітності мультикультуралізму та об'єднуючій ролі національної культури визначає різні стратегії соціальної політики.

З одного боку, спрямування на плідну взаємодію, наднаціональну комунікацію різних культур з підтримкою особливостей, унікальності кожної, змагальності локальних культур у душі постмодерністської констатації ери фрагментарності соціальної реальності. З іншого – курс на асиміляцію, залучення до домінуючих стандартів, слідування прийнятим на цих теренах моделям поведінки, розчинення специфічного в нав'язуваному універсальному. Поєднання і врівноваження цих двох стратегій залишається визначальною соціополітичною проблемою феномену мультикультуралізму.

Тобто очевидними є проблеми культурної взаємодії у царині відмінного ціннісно-світоглядного світу, традицій, ментальності, історичного досвіду людських спільнот, народів, етносів. Отже, стає нагальним суто філософський ракурс проблем мультикультурності. Насамперед постає питання – як можливо неупереджено трактувати «інакшу» культуру з позицій власної? Особливо якщо світобачення, «культурні коди», що визначають світосприйняття майже на генетичному рівні, різноспрямовані. Критики ідеї мультикультуралізму відзначають, що спроби поставити все на фундамент «загальнолюдських», гуманістичних цінностей, частіше за все, призводили до намагань видати за них власне «західні», юдо-християнські постулати як найпросунутіші, прогресивні, універсальні. Етноцентризм національних культур вступив у протиріччя з глобалістськими тенденціями суспільного розвитку, де домінує один тип культури на основі раціоналістичного, прогресистського, ліберально-індивідуалістичного світобачення. Проте останнє далеко не усіма сприймається як таке, що гідне наслідування. Тому маємо антиглобалістський рух, звинувачення у культурному імперіалізмі, заклики до захисту прав і субкультур меншин тощо.

Різний історичний життєвий досвід (вірніше досвід виживання) нерідко сформував відмінні ціннісні критерії, які з позиції, наприклад, європейської, християнської моралі є неприйнятними, але ж вони існують. Активні мігрантські хвилі, що накачуються на Європу, «перемішування населення» не супроводжується «перемішуванням світобачень». Культурна асиміляція є повільною, вона не встигає за політичними вимогами «прав меншин». Недаремно є поговорка, що не треба лізти «у чужий монастир зі своїм уставом». Проте іншокультурні групи не бажають відмовлятися від своїх звичок і моделей поведінки, навіть коли вони не сприймаються корінним населенням. Звідси конфлікти на ґрунті різних ціннісно-нормативних систем і орієнтацій.

Досягнення спільних цілей, ідеалів у єдиній системі ціннісних координат усіма народами залишається все ще досить утопічною ідеєю. Так, один з яскравих соціологів та теоретиків глобалізму Ульріх Бек стверджує, що успіх в «глобальній метагрі» залежатиме від звільнення від національно державної ортодоксії, від розповсюдження нової космополітичної самоідентифікації. Він закликає змінити погляд на світ, що формується на ґрунті національної культури, на новий, космополітичний [2, с. 39-41]. Та поки що – це залишається лише благами побажаннями. Світ роздирається економічними, ідеологічними,

релігійними й, головне, культурними суперечностями. Побудова «глобального громадянського суспільства», де вирішуватимуться наведені проблеми, згідно з міркуваннями У. Бека, все ще далека перспектива, а напруження і конфлікти мультикультуралізму – реальності сьогодення. Такою ж гострою є проблема національної ідентифікації, що постає у суперечливій взаємодії з тенденцією глобального мультикультуралізму.

Інший відомий постмодерністський соціолог Зігмунт Бауман, розглядаючи культурні наслідки глобалізації, звертає увагу на те, що для багатьох країн, регіонів, певних сегментів населення глобалізація обертається локалізацією, тобто виключенням із загального незворотного процесу, культурною ізоляцією, консервацією застарілих відносин і зразків поведінки. Центри, де виробляються актуальні смисли й формуються цінності, відзначаються екстериторіальним характером та не мають нічого спільного з місцевими потребами, з станом людей, що покликані наповнювати змістом ці ідеї й цінності [3, с. 6-7]. Це не може не породжувати напруження і ворожість між центрами культурних інновацій та периферійними, локалізованими спільнотами, які перебувають під домінуючим впливом традицій.

Моделі мультикультурної суспільної організації. Людство має чималий досвід успішної багатокультурної організації. За останній час можна навести приклади, зокрема, таких:

- американський «плавильний казан», сплавлювання різноманітних іммігрантських культур, традицій, звичаїв, уподобань і т.д. – у спільну американську культурну модель, єдиний ціннісно-нормативний зразок (американський спосіб життя, «американську мрію», побутові стандарти, способи самореалізації...). Успішність цієї моделі забезпечувалась ефективністю відкритої ринкової економічної організації господарства, демократичними принципами самоврядування, масовою підтримкою цілей «суспільства загального добробуту», навколо яких об'єднувалися усі національні, релігійні, професіональні спільноти, соціальні верстви та групи;

- радянська багатонаціональна культура із уніфікованим «соціалістичним змістом», при «розливанні» цього змісту в національні форми, та за умов впровадження обов'язкового ідеологічного стандарту (більшовицьких ідеалів і цілей, колективістської поведінки, так званого «морального кодексу будівника комунізму» і т.п.). Успішність цієї моделі багато в чому визначалась двоєдиною метою: націленістю на розвинення високих зразків світових мистецьких надбань і, водночас, підтримці й створенню національних, регіональних культурних продуктів, якщо вони вписувалися у згадані стандарти ;

- західноєвропейська модель: певна багатокультурність за умов визнання домінування ліберально-демократичної політичної ідеології та ціннісно-нормативних настанов того способу життя, який прийнято означати як буржуазний або ж ціннісно-раціональних орієнтацій юдо-християнської цивілізації. Парадоксально, що ця модель викликала чималу критику саме у Європі, тоді, як певну її успішність визнають далеченько від неї – в Канаді та Австралії. Привабливість гасел ліберальної толерантності і демократичних прав на «інакшість» в межах прийнятного плюралізму проте, почасти, підважувалася не дотриманням того, що проголошувалось у реальних обставинах.

Усі ці моделі мають свої переваги й недоліки, проте для нас найактуальнішими є приклади сучасних європейських практик позитивної багатокультурності, а також реальні проблеми мультикультурності, оскільки вони найбільше позначатимуться на культурному розвитку України.

Попри космополітичні й транснаціональні претензії культурної глобалізації, які спираються на розвиток нових технічних засобів, співвідношення ефективності культурного впливу впродовж майже двох століть, на думку дослідників глобальних трансформацій, залишалось на користь націй-держав і національних культур [4, с. 386].

Як складова загального глобального культурного світу, Україна переживатиме подібні проблеми і труднощі, але осмислення іншого досвіду, соціально-філософської концептуалізації мультикультуралізму, безумовно, сприятимуть правильній соціокультурній політиці у цій царині.

Що стосується України, то через історичні та, певною мірою, географічні обставини вона опинилась на розламі насамперед культурному, цивілізаційному, ментальному: одна частина тягнє до європейських традицій і ціннісного світу, друга – до євразійської (візантійської) традиції. Відмінні «культурні коди» все ще визначають різні соціокультурні диспозиції, орієнтації, смаки. Демократизм – авторитаризм, індивідуалізм – колективізм, ринок – патерналізм, свобода – рівність... – ці загальні дилеми, певним чином цивілізаційні пріоритети, доповнюються численними смаковими уподобаннями, деталями повсякденної поведінки, не кажучи вже про мову, політичні преференції, стилі соціального життя. Таке розмежування не є нездоланим, суцільним, врешті, визначальним, але воно, час від часу, проявляється. Дія багатьох

соціокультурних чинників має велику інерцію і змінюватиметься поступово, але, безумовно, змінюватиметься.

Отже, багатокультурність тягне за собою численні проблеми і небезпеки, необхідність постійного пошуку, за висловом К. Леві-Строса, «оптимуму розмаїття» [5, с. 86], але, водночас, вона може бути потужним ресурсом розвитку.

Дискусії соціологів залишають це питання відкритим, а політичні вирішення проблем співіснування різнокультурних спільнот залишаються непевними і невизначеними. Водночас видається незаперечним, що налагодження, гармонізація міжкультурного співжиття матимуть кращі перспективи з успіхами позитивної глобалізації, із врівноваження глобального і локального, універсального і партикулярного у світовому соціальному і культурному розвитку.

Література:

1. Танчер.В. В. Мультикультурні проблеми соціального світу, що глобалізується / Віктор Танчер // Український інформаційний простір. Науковий журнал. – 2013. – №1, частина 2. – К.: КНУКіМ. – С. 183-191.
2. Бек У. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер з нім. О. Юдіна – К.: Ніка-Центр. 2011. – 408 с.
3. Бауман.З. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зігмунт Бауман – За наук. ред. М. Винницького. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
4. Гелд. Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. / Д. Гелд, Е. Мак Грю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон / пер.з анг. Переде слово Ю. Павленка. – К.: Фенікс, 2003. – 580 с.
5. Бандурка А. С. Строката ковдра мультикультуралізму / А. С. Бандурка; за наук. ред. проф. О. В. Тягла –Харків: Золота миля, 2013. – 198 с.